

К. Ю. GERMAN,
здобувач НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

РОЗВИТОК ІДЕЇ СВОБОДИ У ФІЛОСОФСЬКИХ ТА ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті проаналізовано різні підходи щодо розуміння категорії «свобода». Розглянуто особливості сприйняття даної категорії на різних етапах суспільного розвитку починаючи з часів Античності і до сьогодення. Акцентовано увагу на дискусійному характері закріплення дефініції свободи в праві. Представлені висновки щодо необхідності розуміння свободи як правової цінності XXI ст.

Ключові слова: свобода, право, волевиявлення, свобода праці.

Постановка проблеми. Свобода – одна з фундаментальних проблем, яка відображає складні діалектичні процеси світового розвитку. Утвердження свободи в праві – це необхідність та результат багатовікового розвитку людства, розвитку правової культури та правової свідомості. Розкрити сутність свободи неможливо, лише давши їй правильне з точки зору логіки об'єктивне визначення, яке було б універсальним і застосовувалося б до всіх сфер людського життя, в яких вживалося і вживається дане поняття. При цьому слід ураховувати, що фундаментальна риса свободи – це неможливість звести її до чогось іншого. Питання свободи залишається вічно відкритим та актуальним в силу свого особливого значення і основоположного характеру, воно відроджується щоразу заново, але неодмінно по-іншому.

Зважаючи на історичну змінюваність та смислову рухливість розуміння свободи, необхідним убачається дослідження даної категорії в різних аспектах, що допоможе зрозуміти сутність свободи, яка втілюється в сучасних трудових правовідносинах у цілому та в принципі свободи трудового договору зокрема.

Метою дослідження є обґрунтування пропозицій концептуального характеру щодо сучасного розуміння сутності свободи як правової цінності. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання: 1) проаналізувати смислову рухливість розуміння свободи; 2) з'ясувати правову сутність та

співвідношення таких категорій, як «право» і «свобода»; 3) дослідити особливості розуміння свободи як умови розвитку особистості у сфері трудових правовідносин.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у результаті реалізації суб'єктом своєї соціальної свободи. Предметом дослідження є безпосередній аналіз теоретичних здобутків філософів та вчених інших напрямів науки, насамперед правознавців, присвячених даній проблематиці.

Ступінь наукової розробки проблеми. Через складність та багатоманітність підходів до вирішення проблеми свободи остання завжди потребувала і потребує теоретичного дослідження і практичного вирішення. У взаємозв'язку з правом свобода розглядається багатьма вченими. Зокрема, теоретичні й практичні аспекти цієї проблематики висвітлюються у працях А. А. Козловського, В. В. Жернакова, І. Д. Ягофарової, Л. Ю. Бугрова, О. М. Ярошенка, О. П. Донченка, П. М. Рабіновича, С. С. Алексєєва та ін.

Виклад основного матеріалу. «Спір про свободу» класична філософія та філософія права зокрема успадкували з часів Античності. Саме філософами грецьких міст-держав вперше зверталася увага на такі категорії, як «політична свобода», «громадянські права», «рівність людей». Проблема свободи в античній філософії ставилася в основному в обговоренні

правочинності рабства. Основне значення виразу «бути вільним» в ті часи – «не бути рабом». Античне право визнавало свободу не універсальною цінністю, а привілеєм вільних громадян. Найвідомішими філософами, що зробили значний внесок у розвиток поняття свободи, були Платон та Аристотель. Давньогрецькі ідеї вплинули на розвиток римської правової думки.

Найвидатнішими представниками філософії епохи Середньовіччя були Августин Аврелій та Фома Аквінський. Августин уперше в історії філософії яскраво позначив проблему волі та її свободи, стверджуючи, що свобода – це властивість волі (розумної волі), а не розуму. Культ віри в ті часи виступав компенсацією браку культури мислення, але християнська філософія сприяла утвердженню єдиних моральних норм та ідеї загального братства, що дало плоди в лібералізмі Нового часу, а потім в утвердженні ідеї невід’ємних прав людини.

Епоха Відродження обґрунтувала інше бачення проблеми свободи. Свободу розуміли як безперешкодне розкриття здібностей особистості в усіх сферах суспільства. Найбільш відомим представником політичного вчення епохи Відродження був Нікколо Макіавеллі, який критикував католицизм за те, що він формує невольну людину. Гуманісти епохи Відродження відійшли від догматичного середньовічного типу філософствування і поставили в центр світогляду людину, закликали людину бути творцем самої себе і навколишнього світу, тобто бути вільною.

Природно-правові концепції Нового часу тлумачили свободу як абсолютну цінність, як підставу права і пізнання, як основоположну передумову природних прав людини, що має невідчужуваний характер. Представниками цієї епохи були Дж. Локк, Т. Гоббс, Б. Спіноза та ін. Науковий підхід до проблеми свободи визначив появу перших вчень про свободу як пізнану необхідність. Свободу стали розуміти як еволюційний процес саморозвитку людини в історії, процес модифікації свободи. Новий час став часом зародження лібералізму, який стверджував базисними, природними і невід’ємними правами людини право на життя, свободу особистості і власність.

Представниками Просвітництва були Давід Юм, Ж.-Ж. Руссо та П.-А. Гольбах. Вони також дотримувалися філософської традиції, що ототожнює свободу і необхідність. Значне місце ідеї свободи відводиться у філософсько-правових поглядах Шарля Луї де Монтеск’є, який вважав, що свобода є правом робити все, що дозволено законами.

Найвидатнішими філософами німецької класичної філософії, які надалі розвивали ідею свободи епохи Просвітництва, стали І. Кант і Г. Гегель. І. Кант обмежив домагання розуму і стверджував, що у свободу можна і потрібно тільки вірити, а Г. Гегель абсолютизував сам розум і свободу розумів як сутність розуму.

У XIX ст. набули особливого значення цінності демократії, суверенності особистості, принцип недоторканності її прав і свобод. Категорія «свобода» активно досліджувалася в економічних, політичних, психологічних та юридичних вченнях. Філософське, політичне і економічне вчення Карла Маркса і Фрідріха Енгельса – марксизм – мало практичний і революційний характер. Відповідно до нього свобода реалізується в цілому як звільнення людини від усіх видів експлуатації. На думку К. Маркса, царство свободи починається лише там, де припиняється робота, що диктується нуждою і зовнішньою доцільністю. У цьому контексті співзвучною є думка М. О. Бердяєва, який указував, що людям пропонують або свободу без хліба або хліб без свободи. А їх поєднання є найважче завдання і вища правда. Свобода не може бути абсолютною, однак людина може її розширити через соціальні норми, і перш за все юридичні.

Розглядаючи взаємозв’язок свободи волі людини та відповідальності за вчинки, філософи XIX ст. також не мали єдиної точки зору, так, одні заперечували свободу волі людини (А. Шопенгауер), інші стверджували повну свободу волі людини і вважали її відповідальною за своє буття (С. К’єркегор). Нескінченні зіткнення протилежних позицій філософів продовжилися й у площині проблеми детермінізму.

Одними із найважливіших джерел впливу на формування світогляду українського народу, розуміння свободи та волі в українському суспільстві були творчість Г. С. Сковороди (кожна людина все своє життя має дбати про свою індивідуальну, внутрішню свободу) та Т. Г. Шевченка (сприймав свободу як серце, яке бунтує проти неправди, несправедливості, проти зла, проти поневолення особистості на рівні духовному, моральному, релігійному, фізичному та соціальному).

XX–XXI ст. стали часом розквіту розуму й цивілізації у формі науки і технологій. Час глобалізації – час процесу розвитку всесвітньої економічної, політичної і культурної взаємодії та впровадження все більшої однаковості у сфері законодавства, економічних і технологічних процесів.

Еріх Фромм писав, що прагнення бути вільним, приймати рішення, здійснювати вибір дискомфортне

і потребує певних зусиль. Не всі здатні на таке напруження. Тому людина «втікає від свободи», хоча й марно. Е. Фромм виділяє два головних шляхи втечі від свободи: тоталітарний та конформістський. Однак, на думку німецького і американського філософа та соціолога Г. Маркузе, суспільство може бути створено вільним, бо для цього є всі матеріальні та інтелектуальні сили.

Ф. А. Хайек вважав, що оскільки правова норма здатна також призвести до обмеження свободи, остання «може бути збережена тільки, якщо трактуватиметься як найвищий принцип, який не може приноситись у жертву заради конкретних вигод» [1, с. 46]. Таким чином, без утвердження свободи як найвищої цінності суспільства її дотримання та відновлення у разі порушення є неможливими. І. Берлін зазначав, що чим ширша сфера невтручання, тим ширша свобода. Однак вона не може бути безмежною, бо й природна свобода призвела б до соціального хаосу, при якому не задовольнялися б навіть мінімальні потреби, а свободу слабких придушили б сильні.

Щодо сучасності слід навести слова А. А. Мамалуя: «наша нинішня сучасність як час затвердження загальності свободи передбачає перетворення свободи в атрибутивний елемент колективного несвідомого, у культурогенну структуру менталітету, в обов'язкову складову загальнолюдського консенсусу і універсальний регулятивний принцип...» [2, с. 212]. Формально загальна свобода «з гріхом навпіл» узаконена, але до повсюдного втілення дійсної свободи на практиці – ще дистанція величезного розміру [2, с. 215]. Тож досягнення людством такої цілі, як закріплення свободи на законодавчому рівні, є підставою для наступного завдання – її реальної практичної реалізації і захисту в разі порушення.

Таким чином, слід зазначити, що ліберальні ідеї західної філософської думки сприяють подоланню позитивістського підходу, що особливо відображається в правовій сфері. Той безмежний легістський підхід до розуміння права і закону, який панує в багатьох сучасних країнах світу (і Україна тому приклад), повинен бути подоланий, а визнання невід'ємності прав і свобод людини має бути не лише проголошено, а й втілено у життя.

Ураховуючи чималу кількість підходів щодо філософського трактування свободи, слід зазначити головне – людство завжди високо її цінило. Свободу і тепер вважають однією з головних цінностей будь-якого суспільства, але поряд із тим очевидно, що існування суспільства без права так само є неможли-

вим. Відповідно постає цілком закономірне питання про співіснування права та свободи. Філософське осмислення права взагалі є завданням сфери окремої науки – філософії права, без якої спроби розв'язати фундаментальні теоретичні проблеми юриспруденції вбачаються неможливими. З точки зору А. А. Козловського: «філософія без права мертва, а право без філософії порожнє» [3, с. 196]. Убачається, що визнання природно-правової доктрини походження прав людини не повинно протиставлятися її позитивному оформленню, навпаки, результатом такого поєднання природно-правової та позитивістської концепції має стати загальне визнання та утвердження правового закону, тобто закону, яким втілюється ідея права у життя.

Головним принципом, який визначає зв'язок права та свободи члена суспільства, є їх загальна умовленість об'єктивними закономірностями суспільного розвитку, а також комплексом об'єктивних потреб суспільства в цілому та особистості зокрема. За Г. Гегелем, право виступає формою об'єктивного існування свободи. Об'єктивний характер виникнення та існування права є головною його характеристикою, що визначає його сутність та функціональне призначення. Законодавство ж характеризується об'єктивно-суб'єктивною детермінованістю, що може призвести до прийняття суб'єктами законодавчої ініціативи антиправового закону – інструменту послаблення чи навіть знищення свободи. На думку видатного російського філософа права В. С. Нерсесянца, «право – це нормативна форма вираження свободи через принцип формальної рівності людей у суспільних відносинах» [4, с. 33]. Як відомо, право походить від латинського слова «*jus*» і означає «справедливість». Якщо ж розуміти під правом будь-яке веління законодавця, то свобода у цьому випадку буде протиставлятися праву, а в основі антиправового закону буде свавілля законодавця й тієї маси людей, на користь яких встановлені певні привілеї, та водночас необгрунтоване обмеження свободи тієї частини суспільства, яка таких привілеїв не має. Поняття несправедливого закону широко використовується у сучасних філософсько-правових дослідженнях і означає закон, який хоч і є дійсним з юридико-технічного погляду, але суперечить визнаній суспільством системі правових цінностей. Право є носієм справедливості, тому буде недоречним питання стосовно його несправедливості. Що ж стосується закону, то тут не тільки можливо, а й необхідно ставити таке питання, оскільки лише так можливо встановити відповідність закону праву. Тільки закон, який відповідає праву, – правовий закон – може бути спра-

ведливим. Право, аксіологічний зміст якого не містить такої правової цінності, як справедливість, застосовує лише на те, щоб не бути правом взагалі.

Значимість свободи як суспільної цінності розкривається у двох аспектах: особистісному (цінність свободи для окремої особистості) та загальносоціальному (цінність свободи для всього суспільства). На особистісному рівні значимість свободи волевиявлення для окремого індивіда полягає у цінності визнання його суб'єктивного права. Свобода в особистісному аспекті поєднується зі свободою в загальносоціальному аспекті, отримуючи продовження в юридичній сфері у вигляді суб'єктивних прав. Свобода у своїй сутності, так само як справедливість і рівність, є принципом визнання суб'єктивного права особи, яке належить їй на підставі природного права, закону, договору або звичаю.

У правовій державі для людини мають створюватися умови для реалізації нею своєї юридичної свободи, однак свобода «досить складна і для розуміння, і тим паче для практичного втілення у формах, нормах, інститутах, процедурах і відносинах суспільного життя. У своєму русі від несвободи до свободи і від одного ступеня свободи до її більш високого ступеня люди і народи не мають ні природжених навиків свободи, ні ясного розуміння майбутньої свободи» [4, с. 38]. Сучасне розуміння свободи ґрунтується на ідеї природного права, а ступінь свободи соціальної людини завжди пов'язаний з тими чи іншими формами права, які регулюють окремі сфери суспільних відносин – економічні, політичні, трудові, сімейні і т. д. Право, відображаючи певний історичний ступінь розвитку людства, виступає показником розвитку свободи людини у суспільстві і є по суті своєрідною логікою цінностей, що визнаються і висуваються цим суспільством. В. С. Нерсисянц вважав, що всесвітня історія являє собою прогресуючий рух до все більшої свободи все більшого числа людей. З правової ж точки зору цей процес означає, що все більше число людей (представники різних груп і класів суспільства) й у все більш нових сферах суспільного життя визнаються формально рівними суб'єктами права [4, с. 40].

Маючи власне трактування свободи та втілюючи свободу в праві, кожне покоління надавало їй різних відтінків. Тож, закріплення чотирьох поколінь прав, зміст яких є однакоим для всіх де-юре, не говорить про їх однакову практичну реалізацію в різні часи, у різних державах чи навіть у різних сферах суспільного життя окремої держави. У цьому контексті слушною є думка А. А. Мережка, який вважає, що

одним із найпродуктивніших методів пізнання права є юридична герменевтика, яка займає особливе місце в методології прав, оскільки наука права є, головним чином, дисципліною, яка «розуміє» і «тлумачить». Дискусійний характер стосовно розуміння людської свободи іманентний самій свободі і може бути досліджений з точки зору герменевтичного принципу «достатності розуміння», відповідно до якого абсолютно правильне розуміння не тільки є недосяжним, але й навряд чи необхідним» [5, с. 159]. Відповідно до вказаного принципу інтерпретатор «свободи» має виходити з того розуміння даної категорії, яке буде задовільним і достатнім для вирішення певної проблеми і яке не буде явно несправедливим чи таким, що порушує рівність суб'єктів.

З точки зору С. С. Алексєєва, власною цінністю права є «відображення та втілення правом свободи й активності людей на основі впорядкованих відносин і відповідно до справедливості, необхідності узгодження волі та інтересів різних верств населення, соціальних груп. Іншими словами, право в ідеалі (за визначенням) – це цінність, яка не властива жодному іншому соціально-політичному явищу, цінність впорядкованої свободи людини, справедливості, консенсусу» [6, с. 401–402]. Таким чином, у сучасних умовах право виступає єдиною можливою формою фактичної реалізації такої загальнолюдської одвічної цінності, як свобода, знехтування якою призведе до втрати правом його власної цінності та відповідно – до знецінення права. Слід зазначити, що такий підхід суперечить концепції юридичного позитивізму, представники якого вважають, що неприпустимо визначати цінність права через його зв'язок з указаною тріадою природно-правових цінностей, задовольняючись лише такими характеристиками права, як загальнообов'язковість, нормативність, формальна визначеність тощо.

Очевидно, що право та свобода не можуть бути цілком тотожними хоча б тому, що вони вживаються одночасно в такій формулі, як «права та свободи людини і громадянина». Ураховуючи неоднозначне смислове навантаження цих понять, необхідним постає питання їх дослідження у взаємозв'язку одне з одним. Серед українських та закордонних науковців поширеною є точка зору, відповідно до якої право в суб'єктивному значенні та свободу визначають через категорію «можливість». У сучасній теорії права за допомогою категорії «можливість» існують такі визначення категорій «право» і «свобода». П. М. Рабінович визначає права людини як «певні можливості людини, що необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно

визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей» [7, с. 5]. З точки зору О. В. Зайчука та Н. М. Оніщенко, суб'єктивні права – це «передбачені чинним законодавством вид і міра можливої поведінки; закріплена нормою права можливість суб'єкта поводити себе певним чином у межах, що визначені нормами права» [8, с. 394]. На думку О. А. Лукашевої, термін «свобода» покликаний відтінити більш широкі можливості індивідуального вибору, не окреслюючи при цьому його реального результату, тоді як термін «право» визначає конкретні дії людини [9, с. 31]. Але слід мати на увазі, що остання думка стосується випадку вживання словосполучення «права і свободи людини», тобто коли ці поняття стоять у одному ряду як дуже близькі за змістом.

Великий тлумачний словник сучасної української мови дає такі визначення свободи, як: відсутність політичного й економічного гноблення, утиску та обмежень; воля; перебування не під арештом, не ув'язненим, не в неволі; життя, існування і т. ін. без залежності від кого-небудь, можливість поводитися на свій розсуд; можливість діяти без перешкод і заборон у якій-небудь галузі; філософська категорія – можливість вияву суб'єктом своєї волі в умовах усвідомлення законів розвитку природи і суспільства; легкість, відсутність утруднень у чому-небудь; простота, невимушеність у поведженні; вільний від праці час [10, с. 1300].

Спроби визначити співвідношення права та свободи мають своїм наслідком декілька підходів до цієї проблеми. Зокрема, російський дослідник І. Д. Ягофарова у своїй дисертації «Право як міра обмеження свободи» [11, с. 29] виділяє три підходи щодо співвідношення вказаних категорій, а саме: представники першого підходу ототожнюють право та свободу (І. Кант, Г. Гегель, А. Ф. Закомлистов та ін.), розглядаючи право як саму свободу чи як одну з форм її вираження; другого – розглядають право як міру свободи (Ф. Аквінський, Б. І. Чечерін, С. С. Алексєєв та ін.); третього – відстоюють точку зору, що право – це не тільки міра допущення, але й міра обмеження свободи (Платон, І. Бентам, Т. Гоббс та ін.).

Убачається, що юридичне розмежування суб'єктивного права та свободи здійснити досить важко. Право і свобода невіддільні одне від одного, право за своєю сутністю – це історично визначена й об'єктивно обумовлена форма свободи в реальних відносинах, формальна свобода. У цьому контексті право виступає формою та мірою свободи, якій кореспондує обов'язок іншого, і в першу чергу держави як гаранта цього права, як інституту, що по-

кликаний створити та забезпечувати дотримання механізму реалізації певного права. Право як міра свободи реалізується через суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Однак право – це не просто міра свободи, а формалізована та конкретизована міра свободи, оскільки свобода ширша за право. Свобода не в повному обсязі впливає з позитивного права, вона може існувати до та поза правом, бути визнана чи не визнана законом. Свобода має розглядатися як більш ширша категорія, ніж право. Свобода як категорія права виступає формою самовизначення (волевиявлення) суб'єктів правовідносин стосовно вибору його життєвих цілей та засобів їх досягнення. Право, як й інші норми, може обмежувати свободу. Держава може не визнавати або визнавати певну свободу. Але лише в останньому випадку держава забезпечує її реалізацію, захищає від свавілля інших суб'єктів. Відповідно у праві слід шукати як основу, так і обмеження свободи. Таким чином, взаємозв'язок між категоріями «право» і «свобода» є очевидним. У вигляді прав та інтересів індивіда свобода набуває певного змісту, перестає бути порожньою абстракцією, перетворюється з можливості у дійсність. Закріплення свободи правом робить її більш реальною, оскільки праву завжди кореспондує обов'язок іншого.

Особливу увагу слід звернути на те, що для правових відносин важливим є аспект виявлення свободи, її практичного втілення у життя, що дає можливість забезпечення настання бажаного правового результату для кожної із сторін будь-якого правового відношення. Конструктивними елементами, необхідними для забезпечення такого результату, є воля та волевиявлення. Останні, так само як і свобода, виступають предметом наукових дискусій. Воля визначається як соціально обумовлений стан психічного регулювання поведінки суб'єкта, що ґрунтується на його прагненні і здатності до свідомого вибору мети діяльності, шляхів і засобів її досягнення. Воля у праві, зокрема, означає волевиявлення учасників суспільних відносин, які, будучи врегульовані правом, набувають форми правовідносин [12, с. 516]. Волевиявлення (правомірне та неправомірне) – це процес втілення волі соціальних суб'єктів у соціальну дійсність [12, с. 504]. «Воля як психічний процес формується вільно, і правил щодо її формування не існує. Урешті-решт вона трансформується у волевиявлення. І вже на цій стадії важливе усвідомлення особою тих меж, за які недопустимо виходити при виявленні нею своєї волі. Цей процес безпосередньо залежить від правосвідомості, правової культури особи» [13, с. 245].

Тож, якщо єдиних правил формування волі не існує, очевидним стає той факт, що прийняте рішення має відображати дійсні потреби і наміри особи, а тому, на нашу думку, єдиною умовою формування та вираження волі має бути свобода, оскільки відповідальність за наслідки дії суб'єкта покладаються виключно на нього, вона є органічною властивістю свободи особистості. «Як філософсько-правова категорія, – відповідальність фіксує зрілість свободи людини у виборі цінностей, цілей, засобів і способів їх досягнення, у розумінні наслідків своїх діянь не тільки для себе, але й для інших» [14, с. 37]. Таким чином, умовою вираження свободи волі індивіда у суспільстві є дотримання встановлених правових меж, а у разі їх порушення – відповідальність як гарантія дотримання єдиного правового порядку.

Причинами чи детермінантами вольового процесу, які спонукають людину діяти, є: різного роду потреби, інтереси, установки, мотивації. Важливим різновидом безпосереднього втілення волі у праві є волеватність – спроможність суб'єкта правильно спрямовувати свою поведінку [12, с. 516].

З метою задоволення своїх життєвих потреб людина вимушена вступати в економічні відносини. Протягом багатьох століть одним із найпоширеніших видів економічних відносин, спрямованих на одержання засобів до існування, є вступ у трудові правовідносини найманого працівника з роботодавцем, тобто укладення трудового договору. Слід зазначити, що праця – це один із видів соціальної діяльності та одночасно основна форма життєдіяльності індивіда і суспільства. Соціально-трудова відносина, які виникають у процесі праці, пов'язані, з одного боку, зі ставленням суб'єкта до праці, а з іншого – із впливом праці на формування і розвиток особистості суб'єкта. Працю розглядають як діяльність, спрямовану на розвиток людини і перетворення ресурсів природи в матеріальні, інтелектуальні та духовні блага. Протягом багатьох століть працю здебільшого характеризували як вимушене заняття, як правило, зумовлене матеріальною необхідністю. Відсутність справедливої рівності в правах та свободах, гарантованих державою, призводила і призводить нині до боротьби нижчих класів суспільства за такі основні правові цінності, як свобода, рівність та справедливість. Позитивними результатами даної боротьби є закріплення в національних та міжнародних актах трудових прав та свобод. Зокрема, одним з основних соціально-економічних прав визнано право на працю.

Соціальна природа праці виявляється в тому, що саме праця створила людину і вона визначає її сутність. Праця відкриває людині шлях до свободи, оскільки саме за допомогою праці суспільство пізнає

закони природи та закони власного розвитку. Свобода праці базується на природному праві людини на вільний розвиток своєї особистості, і тому свободу праці не можна звести виключно до права вільно розпоряджатися робочою силою як економічною категорією. Суб'єктом процесу праці може бути лише індивід, людина, яка регулює і контролює його.

Одним із найважливіших принципів, на якому ґрунтується організація праці в умовах ринкової економіки, є принцип свободи праці, який передбачає закріплення права на працю, при цьому держава не гарантує надання кожному працездатному громадянину робочого місця і не зобов'язує кожного працювати. Соціально-економічна свобода праці складається всередині виробничих відносин і характеризує способи залучення до праці, організацію праці, розподіл її результатів.

Сучасне розуміння загальності праці означає тільки рівне право на працю, яке зазнало суттєвих змін. Основою соціально-економічної свободи праці в рамках ринкової економіки є недопущення експлуатації праці, оскільки лише економічно вільна праця найбільш продуктивна. Державна політика у сфері зайнятості населення спрямована на забезпечення рівних можливостей усім громадянам у реалізації права на працю і вільний вибір зайнятості.

Свобода праці в юридичному аспекті є результатом відображення правом як формою суспільної свідомості соціально-економічної свободи праці. Л. Ю. Бугров вважав, що: «У соціально-економічному і юридичному аспектах свобода праці означає не свободу праці як такої (як процесу взаємодії людини і природи), а свободу суб'єктів праці в суспільних відносинах, пов'язаних з працею (взаємодія особистостей одна з одною)» [15, с. 13], саме тому слід урахувувати наукову умовність вживання терміна «свобода праці». У цьому контексті під свободою трудового договору слід розуміти «свободу волевиявлення сторін трудового правовідношення».

Висновки. Проведене дослідження дає підставу для такого розуміння сутності свободи як правової цінності XXI ст.:

– свобода – це ціннісна основа права, знехтування нею може призвести до втрати правом своєї ідеї, мети. Водночас вона є тією суспільною цінністю, зміст якої не є сталим і змінюється в ході історичного розвитку, як наслідок, ми не маємо єдиного визначення даного поняття і часто вимушені застосовувати герменевтичний принцип «достатності розуміння»;

– гарантією свободи є справедлива рівність можливостей кожного суб'єкта правовідносин, а обмеження свободи окремого індивідуума є гарантією її існування в суспільстві в цілому;

– свобода полягає в можливості будь-якого волевиявлення, що не завдає шкоди іншим і загальному благу, іншими словами, юридична свобода обмежена правами і свободами інших людей, принципами моралі, інтересами загального добробуту виключно з метою її утвердження та реального забезпечення;

– абсолютна свобода не передбачає відповідальності, вона є неможливою, оскільки суперечить природній, соціальній та духовній сутності людини;

– межі свободи може визначати тільки правовий закон, який і є її мірою. Основною метою правового закону є закріплення прав, яке потрібне для того, щоб допомогти людині усвідомити свої можливості;

– жоден перелік прав не вичерпує змісту свободи, оскільки лише частина дозволеного визначається через права людини. Діє формула: «Усе, що не заборонене законом, те дозволене»;

– обмеження прав можливе тільки на підставі правового закону, що сприяє загальному добробуту в демократичному суспільстві;

– порушення свободи має своїм наслідком притягнення винного суб'єкта до правової відповідальності. Відповідальність – це органічна властивість

свободи, що відрізняє її від свавілля; у цьому контексті свобода нерозривно пов'язана з примусом;

– соціально-економічний аспект свободи праці розкривається через способи залучення до праці, розподіл її результатів та організацію трудового процесу.

Юридично закріплена, але не конкретизована свобода має бути визначена як можливість розвитку, реалізації прав та інтересів суб'єкта правовідношення із застосуванням постулату «дозволено все, що не заборонено законом» (ст. 19 Конституції України). Таким чином, свобода, якій не надано форми правової норми, має бути визначена та закріплена у законодавстві на рівні принципу (а не права) як вищої мети, на якій ґрунтується право, що розкриває та конкретизує можливість індивіда вільно виражати свою волю в рамках існуючої системи законодавства. Багато формально встановлених гарантій у сфері праці часто не одержують належного забезпечення, відповідно держава повинна виступати реальним гарантом забезпечення справедливої рівності можливостей щодо реалізації здібностей та законних інтересів особистості під час реалізації нею права на працю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хайек Ф. А. фон. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Фридрих Август фон Хайек ; пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева ; под ред. А. Куряева. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 644 с.
2. Мамалуй А. А. Освобождение (от) свободы? / А. А. Мамалуй // Вестн. ХНУ. Философские перипетии. – 2008. – № 830. – С. 209–233.
3. Козловський А. А. Право як пізнання: вступ до гносеології права / А. А. Козловський ; М-во освіти України ; Чернів. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 1999. – 295 с.
4. Нерсесянц В. С. Философия права : учебник / В. С. Нерсесянц. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – 848 с.
5. Мережко А. А. Юридическая герменевтика и методология права / А. А. Мережко // Проблемы философии права. – К. ; Чернівці : Рута, 2003. – Т. I. – С. 159–162.
6. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
7. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.
8. Загальна теорія держави і права: (основні поняття, категорії, прав. конструкції та наук. концепції) : навч. посіб. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 400 с.
9. Лукашева Е. А. Права человека: понятие, сущность, структура / Е. А. Лукашева // Общая теория прав человека. – М. : Норма, 1996. – С. 1–45.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
11. Ягофарова И. Д. Право как мера ограничения свободы : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ягофарова Инара Дамировна. – Екатеринбург, 2004. – 206 с.
12. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 1 : А – Г. – 676 с.
13. Скіданов К. Поняття волі та волевиявлення і їх правове значення для вчинення правочину / К. Скіданов // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2011. – № 4. – С. 240–247.

14. Донченко О. П. Свобода як передумова кримінально-правової відповідальності / О. П. Донченко // Наук. вісн. Чернівець. ун-ту. – 2006. – Вип. 311. – С. 34–38.
15. Бугров Л. Ю. Свобода труда и свобода трудового договора в СССР (юридический аспект) / Л. Ю. Бугров. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1984. – 128 с.

REFERENCES

1. Hayek F.A. *Pravo, zakonodatelstvo i svoboda: Sovremennoe ponimanie liberalnykh printsipov spravedlivosti i politiki* (Law, Legislation and Liberty: The Current Understanding of the Liberal Principles of Justice and Politics) Fridrih Avgust fon Hayek, per. s angl. B. Pinskera i A. Kustareva pod red. A. Kuryaeva, M., IRISEN, 2006, p. 644.
2. Mamaluy A.A. Osvobozhdenie (ot) svobody? (Exemption (from) Freedom?), *Vestnik HNU Filosofskie perepetii*. 2008, No. 830, pp. 209–233.
3. Kozlovskiy A.A. *Pravo yak piznannia: vstup do hnoseolohii prava* (Right as Knowledge: an Introduction to Epistemology Law), A.A. Kozlovskiy, M-vo osvity Ukrainy, Cherniv. derzh. un-t im. Yu. Fedkovycha, Chernivtsi, Ruta, 1999, p. 295.
4. Nersesyants V.S. *Filosofiya prava* (Philosophy of Law), uchebник, 2-e izd., pererab. i dop., M., Norma, 2008, p. 848.
5. Merezhko A.A. Yuridicheskaya germeneytika i metodologiya prava (Legal Hermeneutics and the Methodology of Law) A.A. Merezhko, *Problemi filosofii prava*, K. ; Chernivtsi : Ruta, 2003, T. I, pp. 159–162.
6. Alekseev S.S. *Pravo: azbuka – teoriya – filosofiya. Opyt kompleksnogo issledovaniya* (Right: ABC – Theory – Philosophy. Experience of Complex Research) S.S. Alekseev, M., Statut, 1999, p. 712.
7. Rabinovych P.M. *Prava liudyny i hromadianyna : navch. posib.* (Human Rights and Citizen), P.M. Rabinovych, M.I. Khavroniuk, K., Atika, 2004, p. 464.
8. *Zahalna teoriya derzhavy i prava: (osnovni poniattia, katehorii, prav. konstruktii ta nauk. kontseptsii)* (The General Theory of Law: (Basic Concepts, Categories, Right. Structures and Sciences. Concept)) navch.posib. Za red. O.V. Zaichuka, N.M. Onishchenko, K., Yurinkom Inter, 2008, p. 400.
9. Lukasheva E.A. *Prava cheloveka: ponyatie, suschnost, struktura* (Human rights: concept, essence, structure), E.A. Lukasheva, *Obschaya teoriya prav cheloveka*, M., Norma, 1996, pp. 1–45.
10. *Velykiy tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)* (Great Dictionary of the Modern Ukrainian Language (with Ext. And Supplemented)), Uklad. i holov. red. V.T. Busel, K., Irpin, VTF «Perun», 2005, p. 1728.
11. Yagofarova I.D. *Pravo kak mera ograniicheniya svobody* (Right as a Measure of Restraint of Liberty) : diss. kand. yurid. nauk 12.00.01, Yagofarova Inara Damirovna, Ekaterinburg, 2004, p. 206.
12. *Yurydychna entsyklopediia : V 6 t.* (Legal Encyclopedia: B 6 t.), Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in., K., «Ukr. entsykl», 1998, T. 1 : A – H, p. 676.
13. Skidanov K. *Poniattia voli ta volevyavlennia i yikh pravove znachennia dlia vchynennia pravochynu* (The Concept of Freedom and Expression and Their Legal Value to Commit the Transaction), K. Skidanov, *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 10/2011, No. 4, pp. 240–247.
14. Donchenko O.P. *Svoboda yak peredumova kryminalno-pravovoi vidpovidalnosti* (Freedom as a Precondition of Criminal Liability), O.P. Donchenko, *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*, 2006, Vyp. 311, pp. 34–38.
15. Bugrov L. Yu. *Svoboda truda i svoboda trudovogo dogovora v SSSR (yuridicheskiy aspekt)* (Freedom to Work and Freedom of the Labor Contract in the USSR (the Legal Aspect)), Krasnoyarsk, Yzd-vo Krasnoyar. un-ta, 1984, p. 128.

К. Ю. ГЕРМАН

соискатель НИИ правового обеспечения инновационного развития
НАПрН УкраиныРАЗВИТИЕ ИДЕИ СВОБОДЫ В ФИЛОСОФСКИХ
И ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

В статье проанализированы различные подходы к пониманию категории «свобода». Рассмотрены особенности восприятия данной категории на разных этапах общественного развития начиная с Античности и до наших

дней. Акцентируется внимание на дискуссионном характере закрепления дефиниции свободы в праве. Представлены выводы о необходимости понимания свободы как правовой ценности XXI в.

Ключевые слова: свобода, право, волеизъявление, свобода труда.

K. J. GERMAN

Applicant of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework
for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine

DEVELOPMENT OF THE IDEA OF FREEDOM IN PHILOSOPHICAL AND LEGAL RESEARCH

Problem setting. Freedom is one of the fundamental problems that displays complex dialectical processes of global development. Assertion of freedom in law is a necessity and the result of centuries of human development, development of legal culture and legal consciousness. Fundamental feature of freedom is impossible to reduce it to something else. The question of freedom is always open and important because of its special importance and fundamental nature. Given the historical variability and mobility of semantic understanding of freedom, it is necessary to research this type in the various aspects that help to understand the essence of freedom, which is embodied in modern labor relations in general and in principle of freedom of contract labor in particular.

Analysis of recent researches and publications. The following scientists were engaged in research of the specified question: A. A. Kozlovsky, A. N. Yaroshenko, I. D. Yahofarova, L. Yu. Bugrov, O. P. Donchenko, P. N. Rabinovich, S. S. Alekseev, V. V. Zhernakov and others.

Target of research. The aim of the research is to study the proposals of conceptual nature relating to the modern understanding of freedom as a legal value.

Article's main body. The article analyzes different approaches to understanding the category of «freedom». The features of the perception of this category at different stages of social development, from ancient times to the present day. The article pays specific attention to the controversial nature of the definition of securing freedom in law. It also provides conclusions about the need to understand freedom as a legal value of the XXI century.

Conclusions and prospects for the development. Freedom is a valuable foundation of law. No list of rights exhausts the content of freedom because only a portion of the permitted is defined through human rights. A freedom, which is not provided through standard legal forms is to be defined and enshrined in law at the level of principle. Therefore, it is deemed necessary to undertake further research of the mechanism of practical application of specific principles in labor law.

Key words: freedom, law, expression, freedom of labor.